

műhely

ARANY ZSUZSANNA

Kosztolányi Dezső élete

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚTÓL AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOMIG

2. RÉSZ

Kosztolányi háború alatti *szépirodalmi* szövegeiből teljességgel hiányzik a militáns hangnem, s inkább a békeidők iránti nosztalgiának ad teret. Ez is bizonyíthatja, hogy hírlapi cikkeinek stílusát és tematikáját a cenzúrának való megfelelés befolyásolhatta. Az allegorizálás gyakorlata csak a háború utolsó éveiben válik jellemző eljárásává, ám – mint korábban jeleztem – az első időszakban még erős militáns hangnem jellemzi. Így a cenzúrának való megfelelés kérdését e militáns hangú cikkcsoporttal kapcsolatban is külön föl kell tennünk. Nemcsak allegorizálásra sarkallhat ugyanis a cenzúra (ez már az „ellenállásnak” egy válfaja lesz lényegében), hanem engedelmességre is, azaz a hatalomhoz lojális cikkek írására. Ám azon tételzés, miszerint Kosztolányi kezdeti militarizmusával a Monarchia vezetése által elvárt propaganda irányt kiszolgálta volna, nem feltétlen igaz. Az állítást két okból kifolyólag is megcáfolhatjuk: egyfelől az első hónapokban még a sajtó képviselői is hittek a háborúban, másfelől a harcokat üdvözlő, összeurópai értelmiségi lelkesedés – köztük a magyaroké is – sem írható a propaganda/cenzúra működésének számlájára. Az első hónapokban tehát nem volt szükség arra, hogy a kormány akadályokat gördítsen a hadvezetőség sajtópolitikai elképzelései elé, ugyanis „még a mérsékelt ellenzéki lapok is sürgették a Szerbiával való leszámolást. A leghatározottabb háborúellenes hangot a Népszava képviselte.”⁵⁰ Tisza magához hívatta a lap főszerkesztőjét, Garami Ernőt, és kilátásba helyezte a *Népszava* betiltását is arra az esetre, ha nem váltanak hangot. Nem tudjuk, de talán ennek a „nyomásnak” engedelmeskedve valóban napvilágot látott pár háborúpárti cikk is a szociáldemokrata sajtóorgánumban. Bihari Pétertől még az alábbiakat tudjuk meg, bár ő Garami figyelmeztetésének tényét kihagyja érveléséből: „A legváratlanabb fordulatot a szociáldemokrata pártok produkálták: a háborút végsőkig ellenzők »internacionalista« táborától napok alatt átálltak a saját kormányuk mellé – a II. Internacionálé ezzel gyakorlatilag széthullott. A magyar párt (SZDP) lapja, a *Népszava* a merénylet után még ezt írta: »Tiltakozunk mindenféle háborús kaland ellen [...], mi békességet akarunk, kenyeret, kultúrát és szabadságot akarunk.« (1914. július 2.) Egy hónappal később viszont már ezt: »Most már nem Szerbiáról van szó. Az európai kultúra vívja harcát az orosz barbársággal. Az orosz barbárság elpusztítása kultúrérdek.« (1914. augusztus 3.)”⁵¹ Hozzá kell tennünk azonban, hogy az említett „orosz barbárság” még a cári Oroszország politikájára vonatkozik.

De milyen is volt a hivatalos háborús propaganda? Fő célja a tömeghadseregekben szolgáló, több-kevesebb kiképzésen átesett katonák harckészségének fenntartása volt. Célt és értelmet kellett adnia a háborúnak, emiatt azt hangsúlyozták, hogy a harc igazságos, védekező jellegű – a támadó ellenséges féllel szemben –, valamint „a saját katonák a harc közben hősiiesen, de mindenkor a hadviselés szabályait betartva, lovagiasan harcolnak, ellenben a másik oldalon gyáva, a hadijogot rendszeresen lábbal tipró, kegyetlen és brutális fenevadak állnak”.⁵² A folyóiratok sorra adták közre a háborút pozitíve elemző írásokat, nem egy esetben különnyomatok formájában is – példák erre a *Hadi beszédek* és az *Olcsó Könyvtár* sorozatai. „Tisza István *A háború hatása a nemzeti jellemre* című írása szintén párhuzamosan jelent meg a *Budapesti Szemlében* és a *Hadi beszédek* sorozatban önálló kötetként. [...] A *Magyar Figyelő* 1915. évi 2. számában és önálló kötetként egyaránt megjelent Alexander Bernát *A háború filozófiájáról* című cikke a hadüzenetről, a nemzeti érzés fellángolásáról és az egyéniség egyszerűsítésének érzéséről számolt be, melyeknek eredményeként erős államot, egészséges nemzetet és kötelességtudó egyént várt. A háború kezdetén az aktualitások figyelése a háború okait és általános filozófiai megközelítését jelentette az önálló kiadványok terén. A későbbiekben konkrétumok váltottak ki visszhangot.”⁵³ Ezenkívül – jótékonysági akciók keretében – hősi albumokat ugyancsak megjelentettek, melyek célja szintén a militáns szellem hirdetése volt. Mivel a művészek között is akadtak, akik kivették részüket a háborús propagandából, így Kosztolányinak azon gesztusa, miszerint szépirodalmi alkotásaiba nem „keverte bele” a harc dicsőítését, mégis csak tudatos választás eredménye lehetett. A színházakban ugyanis hazafias és lelkesítő darabokat mutattak be, melyeket 1915-re felváltottak a szórakoztató előadások.⁵⁴

Kosztolányi Dezső háborús cikkeiről – legalábbis az eddig ismertekről – összességében tehát megállapíthatjuk, hogy komoly politikai tájékozottságról vallanak. Talán ezért sem véletlen, hogy már 1909-ben megjósolta a világégés közeledtét. *Belgrádi napló* című tárcájában/útirajzában szól az ottani hangulatról, melyet nemcsak militáns szellem jellemez (kisgyerekek katonásdit játszanak, és a korzó közönségének legelőkelőbb tagjai a katonatisztek), hanem a nemzeti öntudat egyre nyíltabb hangoztatása is: „Itt egyáltalán minden »nemzeti«. Az olvasókör »nemzeti«, az uszoda »nemzeti«, még a céllövölde is »nemzeti«. Kis szerb kávéház. Azt mondják, hogy ezek a rosszul világított belgrádi kávécsárdák boszorkányüstjében fő a leendő háború. [...] A korzó legnépszerűbb alakjai a tisztek. Fontosságuk tudatában lépegetnek. [...] egy árok mentén kis fiúk katonásdit játszanak. [...] – Rat, rat – hallatszik a robbanásszerű szerb szó, mely azt jelenti, hogy »háború«. [...] a vonatból még egyszer látom Belgrádot. Az ablakon most cikázik át a hajnali nap sugar. Közelebb megyek. Egy mondat van rajta. Valamelyik utas levette gyémántgyűrűjét és az üvegre nagy, értelmes betűkkel, – magyarul – rákarcolta: – *Háború lesz.*”⁵⁵ Nemcsak éleslátása mutatkozik meg ebben a „próféciában”, hanem annak ténye is, hogy újságíróként eleve tisztában volt – föltehetően munkatársaival egyetemben – a politikai eseményekkel, és tájékozott lehetett a nemzetiségi kérdésben is. Utóbbi a Monarchia egyik legégetőbb problémája volt ekkoriban, és sok elemző az elhibázottnak vélt nemzetiségi politikát okolja a trianoni békeszerződés Magyarország számára végzetes pontjaiért is.

Kosztolányi világháborús publicisztikáját tematikailag több csoportra oszthatjuk, és érdemes tárgyalásukat is ehhez igazodva végeznünk. A választott témákat befolyásolta egyfelől a háborús események alakulása, másfelől a hátszágban jelentkező nyomor egyre szembetűnőbb tapasztalata. Ehhez járul hozzá az a „vonulat”, melyről már fentebb is szóltam, nevezetesen a militáns hangnemtől a pacifista szellemiségig való eljutás gondolatíve. Kosztolányi Dezsőné állítása, miszerint „minden sor, amit most leír, lázadozás, tiltakozás a rémség, a borzalom ellen”,⁵⁶ tehát csak a kezdeti hónapokat *követően* lesz igaz. A háborúval rokonszenvező, erősebb hangvételű írásainak jelentős részét a hadüzenetet követő első hónapokban közölte. *Véres kovász* című írásában a háború mint tisztító tűz jelentkezik, nietzscheánus felhanggal. Az „erősek” megmaradását hirdeti, és a „puhányok” vesztét jósolja. A cikk kultúrkritika is egyúttal, főként a dekadens kultúra – illetve föltehetően a budapesti „szalonéletnek” is – kritikája, melynek nyomát korábban írt leveleiben ugyancsak fölfedezhetjük. Babits Mihálynak írja még egyetemistaként a következőket: „A dekadensek tehát azon embereim közé tartoznak, a kiket lelkem mélyéből gyűlölök. Az urakat in corpore vetem meg csak ugyan, de szenvedélyesen, úgy hogy mindegyiknek jut dühömből egy emberséges porció. Még a nagy Beaude-lairenak is, a ki költő-óriás és unicum, még Jean Richepin-nek is, a kit újabban olvastam, s a ki bizonyos tekintetben felül áll eszményképén, – nem is beszélve az üres Mallarméről, s a nyavalyás Verlaine-ről. Pokolba velők! [...] Milyen kis emberek ezek, ha levetik a bohócruhájukat, mily véznák és költőietlenek! [...] cél hiján, csavarognak, fejük tetejére állanak s panaszkodnak, hogy – felfordult a világ. Eszméjük nincs; nyelvök, melyet annyira dicsérnek kész, megcsinált dolog, melyet működésbe tudnak hozni akkor, a mikor kedvük jön irni s realitás tekintetében észrevételök nem versenyezhet még Dantééval, vagy Aranyéval sem, a kik ugyancsak nem voltak ily fajta poéták.”⁵⁷ Igaz azonban az is, hogy korábban éppen a dekadensek „vezéréként” lépett föl,⁵⁸ legalábbis akkor, amikor a fővárosba került, és megismerkedett különféle egyetemista és művészársaságokkal.

A *Véres kovász* című cikkben ellenben megállapítja, hogy „durvaságra, gerinc-re, férfiszívre” van szükség, mert „az igazi művészetnek ez a véres földrengés sem árthat”. „A politikai légkör, az ún. háborús közhangulat tehát, nagyon is előzetes – nietzschei – séma szerint modulálta aktuális megfogalmazásait” – fogalmazza meg Kosztolányi retorikájával kapcsolatban Lengyel András.⁵⁹ E ponton érdemes idéznünk Kosztolányi azon sorait, melyeken még erősebben tükröződik ennek a – nietzschei gyökerű – filozófiának a hatása, hogy kellőképpen illusztrálhassuk a radikális hangnemet: „Hadd jöjjön a vihar, és söpörje ki szalonjainkat. Csak valljuk be, hogy sok szemét van benne, és nem nagy kár azért, amit elpusztít. Mi eddig nem láttuk önmagunkat. Ha őszintén számot vetünk és mélyére nézünk posványos és podagrás társadalmunknak, észre kell vennünk, hogy az 1870-től 1914-ig terjedő kor nem visel majd valami nagyon díszítő jelzőt a leendő történész és társadalombölcész előtt, s fanyalgó udvariassága, hamisított beidermeier szalonja cukros, minden őszinteség nélkül való érzelgőssége egykor gyűlölt komikum lesz minden értelmes ember szemében. [...] Aki egyszer átment az élet tűzpróbáján, az majd ki meri mondani, határozott szájjal, mi tetszik, mi nem tetszik neki.”⁶⁰

Egyfelől konstatálhatjuk, hogy Kosztolányi érzékelte a válságjeleket, melyek a felbomlás előtt lévő Monarchiát jellemezték. Nem véletlen, hogy az európai művészek és tudósok már 1914 előtt új utakat kerestek. Az avantgárd irányzatok már a háborús éveket megelőzően jelentkeztek, és céljuk a recsegő-ropogó feudális reflexekkel bíró társadalmi berendezkedés bírálata, nem egy esetben megdöntése volt. „Támadták a régi intézményeket és értékeket, sürgették az új utakat és magatartásokat. Változott a világuk, talán túl gyorsan is, és meg kellett kísérelniük, hogy értelmet adjanak neki” – foglalja össze Margaret MacMillan.⁶¹ Másfelől érdemes megjegyeznünk, hogy Kosztolányi idézett, *A Héib*ben közölt szövegének megjelenésekor még csak huszonkilenc éves. Ez az életkor akkoriban már érett felnőtt-kornak számított, ám olyan komoly élettapasztalatra – a tragédiák, az egyéni és a kollektív katasztrófák tekintetében – még nem tett szert, mint amiről beszél, ami az ő életének is „tűzpróbája” lett volna. Ekkoriban éppen igyekszik „megúsni” a frontszolgálatot, tehát nem állíthatjuk, hogy kereste volna a veszélyt, azaz az embert próbáló helyzeteket, a *férfierő* megmérettetésének lehetőségeit. Élete igazi megpróbáltatásai csak ezen időszakot követően jelentkeztek: a világháborús időszak nélkülözései, majd az utána jövő évek – a románok bevonulása, a vörös terror, Trianon és a fehérterror ideje –, illetve az 1929-es Ady-vita és az a három és fél esztendő, amíg a halálos kórral küzdött (1933 nyarától 1936 novemberéig), jelentik életének sorsfordító állomásait.

Arról sem szabad továbbá megfeledkeznünk, hogy Kosztolányi ekkor nemcsak Nietzsche dekadenciakritikájának áll (újbóli) hatása alatt, hanem (például az expresszionisták mellett) a futuristák művészetfelfogását is előnyben részesíti. Ekkoriban ugyanis már javában fordít futurista verseket, illetve szerepelteti is őket *Modern költők* című, 1914-ben napvilágot látó műfordítás-antológiájában. A futurista blokkot fölvezető jegyzetében a következőket olvashatjuk: „Lármás manifesztumok beszélnek az olasz futuristákról, akik a költészet forradalmát hozzák. Minden két-három hónapban kibocsátanak ilyen manifesztumot, körvonalazzák elveiket, agítálnak a céljuk mellett. Hitük szerint a mai literatura csak az elfinomult és beteg polgárságnak tömjéneze. Az új ember kemény és hősi. Szereti az erőszakot. Megveti a multat, mely minden tettét elvánnyasztja. Nem szégyenli az ösztöneit se. A futuristák reakciósak. Túlzottan patrióták, a háború, a vérontás prédikálói, hívei mindannak, ami erő, tett, bátorság. Romantikájuk nincs. [...] A programjuk – maga egészében – nem értéktelen, sok új és igaz van benne, akad köztük néhány nem mindennapi tehetség is, de a közönség jó része még csak érdekes kuriózumot lát a futurista mozgalomban, íróikban pedig csak bohócokat.”⁶² Igaz ugyan, hogy némi szkepszis is érződik Kosztolányi értékelésén, azonban nem vitathatjuk: rokonszenvezett a futuristákkal és harcias eszméikkel. 1909-ben, tehát még évekkel a világháború kitörése előtt, lényegében a mozgalom megjelenésekor is cikkezett róluk, amikor ugyancsak az „erősek filozófiáját” hangsúlyozta: „Marinetti úr, a vezérük, egy francia újságíró előtt úgy nyilatkozott, hogy a háborúnak és a gyilkosságnak is barátja. A vér éppúgy gyógyítja az embert, mint a vánnyadt idegeket a víz, és szerinte néha szüksége van az emberiségnek, hogy puskaport szagoljon, vérkúrát tartson, és vérzuhanyok alá álljon. [...] még nem szabad nevetni rajtuk. Meg kell várni a holnapot és a holnapután. [...] A barométerek mindenesetre

nyugtalanok. Vihart jeleznek.”⁶³ Fontos utalnunk rá, hogy Marinetti – Gabriele D’Annunzioval együtt – ösztönzője volt az olasz háborús nagypolitikának is. A háborúban ugyanis eszközt látott „az elmaradott Olaszország bevonzolására a jelenbe, és modernizálására akár akarata ellenére is”.⁶⁴

A futuristákat élteni Kosztolányi *Levél egy puritánhoz* című cikkében. A szövegben erős életvágy is megmutatkozik, valamint a nemiség erőteljes hangsúlyozása. Mindezt értelmezhetjük úgy, hogy a háborús katasztrófahangulat az életakarással ellensúlyozódik, és a halál az erotikával, a nem(iség) tüntető kifejezésével válik legyőzhetővé. Gyász és nász sajátos együttállását azonban nemcsak konstatálja Kosztolányi, de egyenesen ünnepli. Ezáltal pedig nem „menekülésként” (vagaszként?) fogja föl a nemzést (azaz: a minket túlélő utódok létrehozásának vágyát, ezáltal önnön életünk meghosszabbítását, egyfajta halhatatlanság elérését), hanem a hősi harccal együttjáró diadalként. A „levél” címzettje olyan úriember, akit zavar, hogy a nők kacéran korzóznak a háborús időkben. Vele polemizálva – és a futuristákra hivatkozva – írja a következőket: „A futuristák, akik ditirambokat írtak az ember emberfölötti ösztöneiről, programkiáltványukban – érdekes intuícióval – a háború mellett ünneplik a nőt és a fényűzést. [...] A férfi az ereje legteljében mutatkozik meg, a nemét glorifikáló hősiességben. Teste kemény és izmos, mint a kovácsolt vas. [...] a nő is egészen nő akar lenni, mint a férfi hős: szép akar lenni.”⁶⁵ A háború tehát nem a halál szinonimája lesz olvasatában, hanem – összeérve/egyesülve az erotikával – éppen a legerősebb életigenlés: „a háború állítás és nem tagadás, az emberiség életakarata, egy kiáltás, hogy élni, örülni, győzni akarunk.”⁶⁶ Ha ismét Nietzsche filozófiájával kívánnánk párhuzamot vonni, akkor az ő „dionüszoszi” fogalmát (*A tragédia születése*) vonhatnánk be a kontextusba: az önfeledt életmámban az individuum feloldódása is megjelenik; a pogány Dionüszosz pedig győzedelmeskedik a szenvedő Krisztus fölött. Nem hagyhatunk említés nélkül továbbá egy magánéleti *adaléket* sem: Kosztolányi fia, Ádám éppen a szárazvöli merényletet követő hetekben, a háború kitörésének időszakában fogat. Kosztolányi a cikk írásakor tehát már bőven tudta, hogy apai örömök elé néz.⁶⁷

Az, hogy saját költészetét is „férfias” művészetnek tartja, kiderül abból a „rejtett” ars poeticából, melyet már 1915-ben közölt a *Nyugatban*, *Panaszkönyv. Levél Ignotushoz* címmel. A konzervatív kritika támadásaira válaszolva – és egyúttal védelmezve a „moderneket” – paradox módon éppen a dekadenseket tünteti ki, és teszi meg a „férfias” művészet képviselőinek. Pontosabban az ő halálerotikájukat állítja ellentétbe a „vádaskodók pipacsos idilljeivel”. Kosztolányi érvelésében említi, hogy ellenfelei szerint a „rosszlányokról” való írás válik erkölcsstelenné, míg a „zászlóanyákról” való szónoklás erkölcsössé. Ellenben ez a „férfibánat nevű”, illetve a „hajrázó irodalom” korántsem olyan erős (sőt, Kosztolányi kimondja, hogy lényegében *együgyű*), mint az (az „új művészet”), amelyet – értelmezésében – magának is vall: „Férfias, mert emberfeletti követelményeket támaszt magával szemben. Nem fecseg és nem adomázik. [...] Nem elégszik meg egy eset feltárásával, egy hangulatronggyal, egy újságírói jegyzettel, de színes keretben úgy ad elének egyetlen esetet, hogy abban az egész életet érzékelteti, hogy az szimbóluma mindennek, hogy az író egy jelenségen keresztül enunciaciót tesz a sorsról, mint a görög kórus.”⁶⁸

Kosztolányi háborús publicisztikájában jelentős csoportot képviselnek azon szövegek is, melyekben az ellenséges népek (antanthatalmak) kultúráját veszi jobban szemügyre, és (részben) ítéli el, nem egyszer párhuzamba állítva a Monarchia szövetségeseinek, a németeknek a kultúrájával. A következő példaként hozott Kosztolányi-cikk előtt azonban szükséges utalnunk a történelmi eseményekre. 1914 augusztusában Németország megtámadta az eredetileg semleges Belgiumot. A belgák az antanthatalmak segítségét kérték, így a Monarchiának is ellenségeivé váltak. Az antant háborús propagandájának részét képezte, hogy „Belgium (németek általi) megerőszkolásáról” beszéljen, megnyerve ügyének a többi semleges országot is. Kosztolányi 1915 áprilisában közli *Baudelaire és a belgák* című cikkét a *Nyugat*-ban, ahol ironikusan – főként a kulturális-szellemi életről szólva –, de lényegében ellenségesen (és ezáltal akár nacionalistának is minősíthető felhanggal) szól Belgiumról. Az, hogy a szöveg előzménye egy Csáth Gézával történt beszélgetés, kiderül mind az unokatestvér egyik leveléből,⁶⁹ mind Kosztolányi cikkéből.⁷⁰ A két unokatestvér beszélgetései föltehetően a háborús esélyek latolgatásáról is szóltak, valamint sajátos „nemzetkarakterológiát” szintén adhattak. A háborús propagandának köszönhetően is elterjedt nézet – miszerint a barbárság ellen harcol a civilizáció – minden bizonnyal egy időre megfertőzhette Kosztolányiékát: „Desiré kétségbeesett hangulata, rossz kedélyállapota. Rossz hírei! A háborúról való véleménye (a civilizáció és barbarizmus harca), egészen az ellenkező a véleménye. [!] Pedig tagadhatatlan: a barbárok itt az angolok (a kapzsi önzők), a franciák (a bosszúéhesek), az oroszok (a fanatikusok; már ti. a háború vezetői: a cár és az intelligencia, míg a nép maga békés), a szerbek (az orgyilkosok, akik oly ostobák és gyerekesek, hogy formai kérdésbe akaszzkodnak, és daczból romlásba viszik egész országukat).”⁷¹ Belgium „szidásának” az említett cikkben az lesz az apropója, hogy a nagy francia költő-kedvenc, Baudelaire sem érezte jól magát köztük: „Mi a vád a belgák ellen? [...] A belga nők piszkosak, póznaszerűek, még a legkisebb nőcskék melle is több mázsát nyom, olyanok, hogy csak a »fagyút és disznósírt faló kozák«-nak lehetnének ínyére. Némelyik rothadtvirág-szagú, a másik koszságú. Brüsszel pedig mosószappan-szagú. [...] Nem tudnak franciául, csak negélyezik a francia műveltséget. Nincsen művészetük és művészüik, csak Rops és – Leys. [...] Nem folytatom tovább a vádirat ismertetését. Baudelaire mindent általánosít és mindennel elégedetlen.”⁷²

1914 szeptemberének elején, a marne-i csata során a franciák megállítják a németeket, illetve a britekkel közösen vissza is szorítják őket. Ezekben a napokban lát napvilágot Kosztolányi *Párizs* című szövege. Mikor a cikket írhatta, még támadásban voltak a németek, szeptember 2-án a francia kormány elmenekül a fővárosból, ostromállapotot hirdetnek ki. Ahogyan Kosztolányi erre utal is bevezetőjében: „Most a nyárvégi éjszakákon a levegő nyugodt hullámain Párisig hat el a német taraczkok durrogása. Aki nyitott ablaknál alszik, felriad, s azt hiszi, hogy hallucinál.”⁷³ A francia „raison”-t kérdőjelezi meg, a háborús „filozófia” ellenében, mikor megfogalmazza: „A *raison* népe nem állja a történelmi ítélkezést, amely nem *raisonszerű*, de kemény és igazságos.”⁷⁴ A németek előrenyomulását igazságosnak tartja, mintegy jogos „büntetésnek” azért, amiért a franciák az oroszokkal szövetkeztek. A „muszka puszipajtáságot” a franciák abnormális eltévelyedésének

bélyegzi, és megállapítja, hogy ennek „fel kell bomlania beteg és erkölcstelen volta miatt, a csomója most bomlik, és a mi kardunk bontja, hogy megmentünk az emberi méltóságát s megmentünk az eltévelyedett franciákat is, akarattuk ellenére, az emberiségnek.”⁷⁵ A nyugati és a keleti *dekadencia* szövetkezését hivatott tehát ez a háború – és a magyarok szövetségesei, a németek – fölszámolni. Az orosz–francia viszony elítélésében egyébiránt Anatole France követője, kinek későbbi „árulását” külön szóvá is teszi egy 1916-os, *Nyugatban* megjelent recenziójában.⁷⁶

Már a *Párizs* című cikkből is kitetszett: Kosztolányi az ellenséges haderő csapatai közül különösen az oroszokkal nem rokonszenvezett. Ekkor még csak a cári Oroszországról beszélhetünk, melynek meglehetősen sok bírálója akadt különböző politikai körökben, főként a mérsékelt és a radikálisabb baloldali beállítottságú pártokban, illetve sajtóikban. Kosztolányi ebben az időszakban tanúsított Oroszország-kritikáját tehát nem célszerű összefüggésbe hozni későbbi kommunizmus-kritikájával, mely főleg a vörös terrort követő publicisztikában jelenik meg majd erősebben. Az 1917-es forradalomra való reagálása szintén külön kérdéskört képez, melyről a Tanácsköztársaság időszakát bemutató alfejezetben célszerű szólnom, lévén, hogy ez részben meghatározza a magyar kommünhöz való viszonyulását, legalábbis annak kezdeti időszakában.

Ugyanezen év decemberében azonban már találkozhatunk olyan szöveggel is, amelyben a háború *embertelenségéről* olvashatunk. *A szent térkép* címen napvilágot látott tárcsa – mely elsőként a *Nyugatban*, majd az *Öcsém* kötetben is megjelent – egy szétázott térképről szól, azaz a térképen található országok „összeolvadása” (a festék megfolyása az esőnek köszönhetően) jelképévé (allegóriájává) válik a népek háborúban történő összerosódásának is, tehát végeredményben az ellenséges oldalon küzdők sajátos összetartozásáról esik szó: a közös szenvedésről, az emberi veszteségekről, a közös sorsokról és a tömegsírrá váló Európáról. Amikor „már-már el se lehet igazodni a térképen”, akkor fölvetődhet annak kérdése: vajon nem egyek-e a gyilkosok és az áldozatok, azaz háborús helyzetben: az egymás ellen küzdő felek. A hátszági lakosok pedig szembesülhetnek a térképpel, azaz földrajzot és külpolitikát kell „tanulniuk” nap mint nap, mert ezek ismerete válik sorsukká: „tanuljátok meg a földrajzot, amely többé nem tantárgy, és a külpolitikát, amely nem műkedvelők mulatsága, de legalább oly fontos, mint a májad, veséd és tüdőd munkáját ellenőrző orvostudomány. Hány egészségügyi hirdetményt olvastunk állandóan a falakon. Ki kell függeszteni egy külpolitikai hirdetményt is. Okos és hasznos olvasmány, s ma kedves és intim is, mint egy családi album. Hazameheted a tekinteted egy földdarab csücskére, egy folyócska kacskaringójára, s nyomban megtalálhatod, hol az öcséd, bátyád, az apád, többé nem érzed magad oly egyedül.”⁷⁷ A szöveg allegorizálását föltehetően ugyancsak a háborús cenzúra gyakorlata kijátszásának „rovására” írhatjuk, hiszen – mint jeleztük – Kosztolányi ekkoriban kezd mindinkább ezzel az alakzattal élni, publicisztikai írásaiban is.

A civil lakosság már kezdettől fogva szenvedte a harci helyzet következményeit: az élelmiszerárak azonnal az egekbe szöktek, az iparban és a kereskedelemben felfüggesztették a vasárnapi munkaszünetet, majd egyre drasztikusabb (megszorító) intézkedések jöttek. A cenzúra figyelme külön kiterjedt arra, hogy a lakosságot sújtó intézkedések, illetve nehézségek ne okozzanak közfelháborodást. Kosztolá-

nyi cikkeinek egy részében a hétköznapi „nyomorról” is beszél, kijátszva részben a cenzorokat is. Réz Pál írja Kosztolányiról: „azon iparkodik, hogy a vezércikkek szólamihoz alkalmazkodva szolgálja az igazságosnak vélt ügyet.”⁷⁸ Szociális érzékenységének ugyanis egyre inkább hangot ad szövegeiben. 1917 júliusában – amikor rendre írja a *Pesti Napló* vezércikkeit – például szóvá teszi, hogy a politikusok sokkal inkább a saját kinevezéseikkel vannak elfoglalva, mint a nép nyomorával. „Ma a gyomor és a nyomor a legfontosabb kérdés. Küldjenek ki hamar, inkább ma, mint holnap, egy gyomor- és nyomor-küldöttséget, egy újfajta witkovici bizottságot, mely nem a véres és szomorú ötödik felvonáshoz érkezik és nem utólag vizsgálja a tényeket, mikor már ugyanis minden késő, de megelőzi azokat az okokat, melyek az ilyesmiket előidézhettek” – fogalmaz írásában, melynek apropóját azon eset adta, amikor Ausztriában a vas- és szénbányászok feleségei a testükkel zárták el az utat, hogy megmentsék férjeiket az embertelen munkától.⁷⁹ *Enni és aludni* című, *A Hétköznap*ban még 1915 áprilisában napvilágot látott szövegében pedig – ironikusan – az éhségről szól, illetve arról a pszichés eredetű jelenségről, miszerint amikor nem lehet enni, akkor legnagyobb az étvágy. A háború ínségét szenvedő embereket – „kényszeredett mosollyal” – „az evés alkoholistáinak” bélyegzi, az egyetlen menekülési lehetőséget pedig az álmodásban (azaz a valóság rémségei előtt való menekülésben) fedezi föl. A szenvedés lélektanának leírását megbocsátó gesztussal párosítja: „Nem szabad rossz néven venni ezeket a gyöngeségeket másoktól és magunktól.”⁸⁰

A szegényebb rétegekkel való szolidaritás mellett megjelenik továbbá az üzleti érdekeket és a nyereségvágyat szem előtt tartók bírálata is. *Csontok* című írásában például az emberi csontokból (a temetetlen halottakból!) nitroglicerint (robbanószerszer-alapanyagot) előállító amerikai cég vállalkozásának abszurditásáról és egyúttal az emberi élet semmibevételéről ír cinikus-keserű hangon,⁸¹ az *Utazik az aranyban* pedig az „angol zsebekből amerikai zsebekbe” vándorló pénzről beszél, amit egy kvázi „luxushajón” szállítottak az illetékesek.⁸² Érdeemes megjegyeznünk, hogy a társadalmi egyenlőtlenségekről már ezekben az években szól Kosztolányi, még hozzá olykor ironikusan, olykor radikális hangon – ám iróniája sem tekinthető „ártatlannak”. Azért fontos ezt külön jelezni, mert a későbbi években tanúsított zavaros szerepvállalásainak motivációi között is szerepet kap majd a vélt vagy valós egyenlőtlenségekkel való szembesítés vágya.

A civil lakosság hányattatásairól – allegorikusan vagy direkte – tudósító cikkek sorában külön csoportot képeznek azok, amelyek egyfajta paranoiáról/üldözési mániáról adnak számot. A korábban már idézett, cenzúrát becsmérő szövegeket is ide sorolhatjuk – hiszen Kosztolányi a *megfigyelés* tényét állapítja meg bennük –, valamint idézhetjük többek között *Drótsövény-betegség* című jegyzetét, sőt visszautalhatunk a már hivatkozott *Az allegóriák korára* is. Előbbiben például a következőket olvashatjuk a kémkedéssel és az ennek következtében kialakuló állandó „készenléttel” kapcsolatban: „Mióta háború van, nincsenek titkaink, tudják, hogy hány cipőnk, ruhánk és befőttes üvegünk van, állandóan fürkész szemek előtt vagyunk s akárkinek joga van leemelni a koponyánk csontját és belekukkantani, vajjon mi forrong agyvelőnkben.”⁸³

1917–1918 folyamán írt szövegeiben ugyancsak radikális álláspont hirdetésével találkozunk. Ezúttal nem a militarizmust hirdeti, hanem – Hatvanyék vállalt programjának hatására is⁸⁴ – erős békeagitációt folytat. „Egyelőre mind a két fél azt mondja: kitartunk a végső győzelemig. Egyik sem állítja: kitartunk a végső vereségig. Ma a világon az utolsó érv a halál. A mennyei szó, a béke nem az életben található, de a temetőkben, a fakereszteken” – írja például 1917 nyarán.⁸⁵ Ugyancsak a politikusok szidalmazását fedezhetjük föl egy korábbi cikkben, az 1915. júniusi *Angyalok és tigrisek*ben, Kosztolányi a „műfajt” tehát már ekkor elkedte művelni: „az angyalok előrelátók és értelmesek. Ők tudták, hogy a diplomáták közvetlen szövetségben vannak a sírásókkal és a gyászruha-kereskedőkkel”.⁸⁶ 1917 szeptemberének folyamán pedig olyan cikket közöl, melyben a hadirokkantokról szól, a részvét hangján: „Ültem a csererokkantak vaságyán, azoknak a szegényszegény katonáknak a vörös paplanán, kik hazahozták roncs testüket és homlokukon három év szenvedését. Az embernek az az érzése, hogy ide térden kellene bejönni és térden kellene megállapodni az ágyuk előtt is.”⁸⁷ Az őszirózsás forradalom idején, mikor már a háborús cenzúra nem működött, nem egy ízben visszautal a szenvedésekre, melyekről ők, sajtómunkások, tudtak, a nagyközönséget azonban nem tájékoztathatták: „Eddig, a forradalom izgalmi között, nem volt időnk emlékezni, de most hirtelenül dalok csengenek a fülemben – mocskos, sáros, véres hadinóták, – melyek napok, hónapok, tömény hangulatát, izét és színét hozzák vissza. Ugy rohannak meg, mint a kisértetek. Négy hosszú-hosszu év történetét rejtik magukban. Ti most szomorúak vagytok. De mi, kik kezdettől fogva világosan láttuk és tudván tudtuk, hogy mi történik a vértanu magyarsággal, folyton-folyvást, éjjel-nappal éreztük ezt a névtelen szomorúságot, melynek nem volt se mámora, se izgalmi, se vigasztalása.”⁸⁸

Végezetül a békét némiképp szkeptikusan fogadó cikkekről szólok. A *„Hja, béke van...”* az *Őszintén szólva* rovatban jelent meg, 1918. október 13-án, tehát amikor az „utolsókat rúgja” a cenzúra, valamint Károlyiék még nem kerültek hatalomra.⁸⁹ Hiába „tört ki” a béke, jött a spanyolnátha járvány, ami újabb okot adott a rettegésre. Kosztolányi lényegében az örök elégedetlenséget és a munka és öröm/bizakodás helyetti kifogáskeresést figurázza ki, amikor konstatálja: a „hja, háború van” frázist felváltotta a „hja, béke van” frázisa. Mindezek fényében – indirekte – fölvetődik a kérdés: vajon az ember maga tehet-e arról, hogy boldog életet él-e, vagy a körülményeket kell mindenért okolnia? *Az öröm iskolája* még „keserűbb” (vagy épp elgondolkodtatóbb) tanulsággal szolgál: Kosztolányi ugyanis arról tudósít benne, hogy a világháborús időkben az emberek elfelejtettek örülni az életnek. Ugyanakkor olyan filozófiát fogalmaz meg, mely szerint boldognak lenni nem könnyű feladat, és felelősséget ró az emberre: „El tudod-e képzelni az ibolyát tavaszi offenzíva nélkül? [...] boldogtalannak lenni könnyű, mert felelősség nélkül való, de boldognak lenni, élni, dolgozni már nem oly könnyű, az felelősséggel jár.”⁹⁰

JEGYZETEK

50. Gorda Éva: Cenzúra az első világháborúban, <http://haditudosito.gportal.hu/gindex.php?pg=34454318>, utolsó letöltés dátuma: 2015. júl. 10.
51. Bihari Péter: 1914. A Nagy Háború száz éve. Személyes történetek, Pozsony: Kalligram, 2014, 154.
52. Pollmann Ferenc: A hadviselés átalakulása az első világháborúban: haditechnika, stratégia és propaganda, in *Az első világháború következményei*, 51.
53. Szóts Zoltán Oszkár: Témaválasztások az első világháború alatti magyar nyelvű könyvkiadásban, in *Sorsok, Frontok, Eszmék*, 492.
54. Vö. Szóts, 2015, i. m., 499.
55. Vampa [=Kosztolányi Dezső]: Belgrádi napló. Az Élet kiküldött tudósítójától, *Élet*, 1909. márc. 21., 396–398.
- A szöveg később megjelent a *Tinta* című kötetben is, a következő megjegyzéssel: „Ezeket a sorokat 1909 márciusában irtam a jegyzőkönyvembe, amikor a szerb főváros a monarchia [!] első ultimátumának átnyújtása előtt lázban égett.” – Kosztolányi Dezső: Belgrádi képek, in –: *Tinta*, Gyoma: Kner, 1916, 125.
56. Kosztolányiné, 1938, i. m.
57. KD levele Babits Mihálynak, Szabadka, 1904. aug. 1., in *KDLI*, 150.
58. „A többi ifjú és leány azonban szeret engemet és herkulesi alakomat körülrajongja a bohémvilág. Ha nem is feltűnő, de feltétlenül érdekes alak lehetek, s itt mint a modern dekadens iskola elveinek hirdetője jövök kombinációba.” – KD levele ifj. Kosztolányi Árpádnak és Brenner Józsefnek, [Budapest, 1903. nov. 10.], in *KDLI*, 85.
59. Lengyel András: „...csillogó felületek gyöngyhalásza”. Kosztolányi Dezső nietschei „vázgondolatái”, in –: *Játék és valóság közt. Kosztolányi-tanulmányok*, Szeged: Tiszatáj, 2000, 83.
60. Kosztolányi Dezső: Véres kovász, *A Hét*, 1914. okt. 4., 601–602.
61. „Old institutions and values were under attack and new ways and new attitudes were emerging. Their world was changing, perhaps too fast, and they had to attempt to make sense of it.” – MacMillan, 2013, i. m., 247.
62. Kosztolányi Dezső: A futuristák, in *Modern költők. Külföldi antológia*, szerk., ford. – –, Budapest: Élet, 1914, 425. Lásd még a korszak műfordításait tárgyaló alfejezetet.
63. Lehotai. [=Kosztolányi Dezső]: Futurismo, *A Hét*, 1909. júl. 11., 467–468.
64. Keegan, 2010, i. m., 460.
65. [Kosztolányi] Dezső.: Levél egy puritánhoz, *A Hét*, 1914. nov. 1., 653–654.
66. Kosztolányi, 1914, i. m., 653–654.
67. Bővebben lásd a következő, „*Öcsém*”: *háború és magánélet* című alfejezetet.
68. Kosztolányi Dezső: Panaszkönyv. Levél Ignotushoz, *Nyugat*, 1915. márc. 1., 272–274.
69. „Új írásaidat nagy örömmel olvasom. Különösen a belgákról szóló cikknek örültem. Boross Lászlóval, aki itt lakik (súlyos beteg szegény), megállapodtunk, hogy ezt külön nagybetűs cikknek kellett volna adni, mert Moric [!] novellája mellett a legjobb dolog volt abban a számban.” – Csáth Géza levele KD-nek, Trencsén, 1915. ápr. 13., in Csáth, 1997, i. m., 259–260.
70. „Csáth Géza barátom hívta föl a figyelmemet arra, hogy Maupassant utolsó írásaiban – különösen a »Le Horla«-ban – az érzéki észrevételek rendkívül erősek, élesek, nyilallóak, riktóak, majdnem bántóan finomak. Az író panaszkodik is, hogy mindent kifejezhetetlenül, rejtelmesen és izgatón szépnek lát. Baudelaire hasonló hyperaesthesia-ban szenvedett, de az ellenkező végletben mozog, különösen ezekben az írásaiban s mindent kifejezhetetlenül, rejtelmesen és izgalmasan szépnek érez. Annaira, hogy haragos, gyűlölő műzsája is megszólal. Tizenkét verset írt ebben a korszakában Amaenitates Belgicae címen.” – Kosztolányi Dezső: Baudelaire és a belgák, *Nyugat*, 1915. ápr. 1., 402–403.
71. [1914. okt. 29.], in Csáth, 1997, i. m., 42.
72. Kosztolányi, 1915, i. m., 402–403.
73. Kosztolányi Dezső: Páris, *A Hét*, 1914. szept. 6., 557–558.
74. Kosztolányi, 1914, i. m., 557–558.
75. Kosztolányi, 1914, i. m., 557–558.
76. Vö. Kosztolányi Dezső: Egy nagyon szomorú könyv. Anatole France új munkája, *Nyugat*, 1916. jan. 1., 54–55.
77. Kosztolányi Dezső: A szent térkép, *Nyugat*, 1914. dec. 16., 651–652.

78. Réz, 1969, i. m., 19.

79. [Szerző nélkül=Kosztolányi Dezső]: A witkovici bizottság, *Pesti Napló*, 1917. júl. 7., 1–2. A cikk szerzőségének bizonyítását – más cikkekkel egyetemben – külön tanulmányban végzem el.

80. Kosztolányi Dezső: Enni és aludni, *A Hét*, 1915. ápr. 11., 182–183.

81. Punin. [=Kosztolányi Dezső]: Csontok, *A Hét*, 1915. okt. 3., 554–555.

82. Punin. [=Kosztolányi Dezső]: Utazik az arany, *A Hét*, 1915. okt. 10., 569–570.

83. Kosztolányi Dezső: Őszintén szólva. Drótsövény-betegség, *Pesti Napló*, 1918. szept. 15., 6.

84. Erről lásd bővebben a *Pesti Naplóval* foglalkozó alfejezetet.

85. [Szerző nélkül=Kosztolányi Dezső]: A stockholmi csók, *Pesti Napló*, 1917. júl. 5., 1–2. A cikk szerzőségének bizonyítását – más cikkekkel egyetemben – külön tanulmányban végzem el.

86. Punin. [=Kosztolányi Dezső]: Angyalok és tigrisek, *A Hét*, 1915. jún. 20., 316–318.

87. Kosztolányi Dezső: Őszintén szólva. Gyufaláng, *Pesti Napló*, 1917. szept. 30., 11.

88. Kosztolányi Dezső: Őszintén szólva. Visszajáró dalok, *Pesti Napló*, 1918. nov. 10., 11.

89. Kosztolányi Dezső: Őszintén szólva. „Hja, béke van...”, *Pesti Napló*, 1918. okt. 13., 10.

90. Kosztolányi Dezső: Őszintén szólva. Az öröm iskolája, *Pesti Napló*, 1918. okt. 6., 7.

